

Money, money, money

Geld is er in vele vormen en maten. Etnografisch geld is in onze ogen vaak bijzonder, omdat het een opmerkelijke vorm of afmeting heeft, of omdat het van een bijzonder materiaal is gemaakt.

In dit artikel aandacht voor een viertal van deze bijzondere betaalmiddelen: werpmessen (oshele) met een lengte tot 1 meter, stenen van meer dan 2 meter in doorsnee (rai), snoeren gemaakt van keverpootjes en schelpengeld bestaande uit 55.000 schelpjes (lolo).

Rai van de eilandengroep Yap (Micronesië)

Het stenen geld van Yap (rai) wordt beschouwd als het grootste geld ter wereld. Yap is een eilandengroep in de Stille Zuidzee waar deze stenen met name in de periode van ca. 1800 tot ca. 1930 als betaalmiddel hebben gediend. De stenen werden uit kalksteen gehakt op Palau, een eilandengroep die zo'n 400 kilometer (!!) van Yap verwijderd ligt.

Vaak bevat een rai het mineraal aragoniet (een speciale vorm van kalksteen), die de steen een rijke uitstraling geeft.

Transport per kano

Als een rai was uitgehakt, volgde er een reis per zee-waardige kano. Zeker bij een grote steen was dat een gevaarlijke tocht. Sommige stenen hebben een doorsnee tot wel 4 meter en konden tot 15.000 kilo wegen. De waarde van de stenen was afhankelijk van de omvang, de ouderdom, hoe mooi de steen was en welke geschiedenis de steen had. De geschiedenis werd gevormd door beroemde vorige bezitters en de problemen bij de productie en het transport van de steen (slechts een op de twintig boten, welke Yap-stenen gingen halen, kwam terug).

Deze grote betaalmiddelen konden door hun omvang moeilijk verplaatst worden. Dat was echter ook niet nodig. Iedereen wist van wie welke grote stenen waren en als een steen van eigenaar wisselde, wist ook iedereen dat. Yap-stenen konden

alleen eigendom zijn van mannen. Vanaf 1931 zijn er geen Yap-stenen meer gemaakt. Door diverse epidemieën was het inwoneraantal van Yap drastisch teruggelopen en was er aan het eind van de jaren '20 een overschot aan steengeld ontstaan. Het laatste exemplaar is door een man in ballingschap in 1931 vervaardigd en in 1932 naar Yap gebracht. Het gebruik is echter heden ten dage nog steeds niet geheel afgeschaft. Zo worden de stenen gebruikt voor grote aankopen als huizen en grond en bij het betalen van schadevergoedingen.

Teken van rijkdom

De grotere stenen stonden buiten het huis als teken van de rijkdom van de eigenaar en de stam. Kleinere stenen tot 60 cm werden in huis bewaard. Yap-stenen zijn nooit gebruikt als betaalmiddel met andere eilanden, maar alleen voor intern gebruik op de Yap-eilandengroep. Er waren meerdere stammen op de Yap eilandengroep, welke uit vier eilanden bestaat. Met de stenen konden politieke betalingen worden gedaan. Zo kon in een oorlog tussen de diverse stammen met een grote Yap-steen de steun van een andere stam worden verworven. Ook konden na één van de vele bloedige oorlogen tussen de stammen en eilanden krijgsgevangenen worden vrijgekocht. Veelal ontstonden de oorlogen door vrouwenroof over en weer. Met het betalen van twee stenen of een steen met een diameter van 1,20 meter aan haar vader kon een meisje 'gekocht' worden voor het bedienen in het mannenhuis.

In 1930 waren er nog ca. 13.000 Yap-stenen op de eilandengroep. Zeker de helft van de stenen is in de Tweede Wereldoorlog vernietigd en gebruikt voor ankers, wegen etc.

Rond 1900 was een steen van 30 cm in omvang een varken waard, rond 1940 ca. \$75 en rond 1965 nog slechts \$30. De stenen werden overigens vooral gebruikt voor ceremoniële en politieke betalingen.

Yap, geld van parelmoerschelpen (*Pinctada maxima*).

Daarnaast werden er leningen aangegaan in steengeld. Rente werd de eerste 3-4 maanden nooit berekend. Daarna was er rente verschuldigd in de vorm van parelmoerschelpen (*Pinctada maxima*), genaamd Yar.

Waarde

Over de waarde van de stenen bestaat geen eenduidigheid. In 1912 wordt gemeld dat een kleine steenmunt, met een doorsnee van 18-20 cm, een waarde had van ca. 50 pfening; tegelijk meldt een andere bron een waarde van 3 DM. Als portemonnee werden stokken gebruikt waaraan de stenen konden worden meegenomen. Bij een geldstraf opgelegd door de Duitse koloniale regering werden er

Boven: oude zwart-wit foto waarop twee Yap-bewoners een Yap-steen (rai) laten zien.

Midden: Een steen op het eiland Yap.

Onder: Een kleine, ruwe Yap-steen (rai) van 27 x 33 cm, 7,760 kg, kleingeld.

Eigen collectie. Herkomst: Collectie Kimpel, Münzzentrum Rheinland, 14 september 2016, lot 9220. Gepubliceerd in Lautz, 1999, pagina 80.

stenen verpand door er de letters BA (Bezirksamt) op te schilderen. Als de straf werd voldaan door er arbeid voor te verrichten, werden de letters weer doorgehaald. Export van de stenen is sinds 1965 bij wet verboden. De stenen werden tot een derde in de grond ingegraven, zodat ze niet gestolen konden worden. Tegen een flatgebouw op Ponape staan nog steeds twee grote stenen, voor een derde in cement gegoten.

Reguliere transacties

De kleinere stenen werden voor reguliere transacties gebruikt. Met een steen van 3 span (een span is de afstand van wijsvinger tot duim, ca. 20 cm) van een mooie, witte steensoort en goede vorm konden rond 1900 vijftig manden met eten worden gekocht; manden van 45 cm doorsnee en 25 cm diep, gevuld met taro knollen, kokosnoten, yam en bananen. Zo'n steen was ook genoeg om een varken te kopen met een gewicht van ca. 80 – 100 pond of 1.000 kokosnoten. De kleinste steenmunten van rond 1900 waren niet groter dan een euro en een familie kon er een maand eten van kopen (yam, taro, vis en andere zaken).

Een bijzonderheid van deze soms hele grote stenen is dat de betaling niet hoefde te gebeuren door fysieke overdracht van de steen. Het was voldoende dat de steen van eigenaar wisselde en de hele gemeenschap wist dat dan ook. Zo kwam het voor dat de kano waarmee de steen werd gehaald zonk en een grote belangrijke steen op de bodem van de oceaan terecht kwam.

Dat deed dan niets af aan de waarde of het bezitsrecht van de steen. De steen was van iemand en die persoon kon er mee betalen. Zo kon het gebeuren dat de steen op de bodem van de oceaan lag, maar wel van eigenaar wisselde. Het eerste girale geld? Maar dan zonder afschrift of bewijs, iedereen wist het gewoon.

Snoeren met keverpootjes van het eiland Wuvulu

De snoeren met keverpootjes uit Wuvulu (een eiland iets ten noorden van Papoea-Nieuw-Guinea) zijn een heel bijzondere vorm van betaalmiddel. Het betreft snoeren met de groen-gouden dijen van een inheemse keversoort (*Chrysochroa fulminans*). Ze deden dienst als betaalmiddel voor de aankopen op de markt. Voor een kip was de prijs een fathom, ca. 1,80 meter van een dergelijk snoer.

Duitsland

Deze lengte stond ook gelijk aan één Duitse mark. Of dergelijke kettingen daadwerkelijk (veel) in omloop zijn geweest is omstreden. Er zijn beschrijvingen van het eiland door etnografen daterend uit de eerste jaren van de 20e eeuw, die echter nergens melding maken van het gebruik van keverpootjesgeld. Wel geven ze aan dat er snoeren van keverpootjes gebruikt werden als sieraad: kettingen en armbanden. Het lijkt erop dat vooral de Duitse kolonialisten de snoeren van

waarde vonden. Ze betaalden hoge prijzen voor de strengen. In Duits Nieuw-Guinea, waartoe Wuvulu tot 1914 behoorde, was de munteenheid de Duitse mark en werden de strengen gewaardeerd met één mark per fathom. Van circulatie lijkt echter weinig sprake te zijn geweest. Voor het betalen van de bruidsprijzen en het sluiten van vredesverdragen gebruikte men in ieder geval andere betaalmiddelen zoals snoeren van schelpschijfjes, matten, doek, wapens, manden, sieraden en varkens.

Boven: 'Keverpootjesgeld' van het eiland Wuvulu, een snoer met dijen van de Juweelkever (*Sternocera acquisignata*).

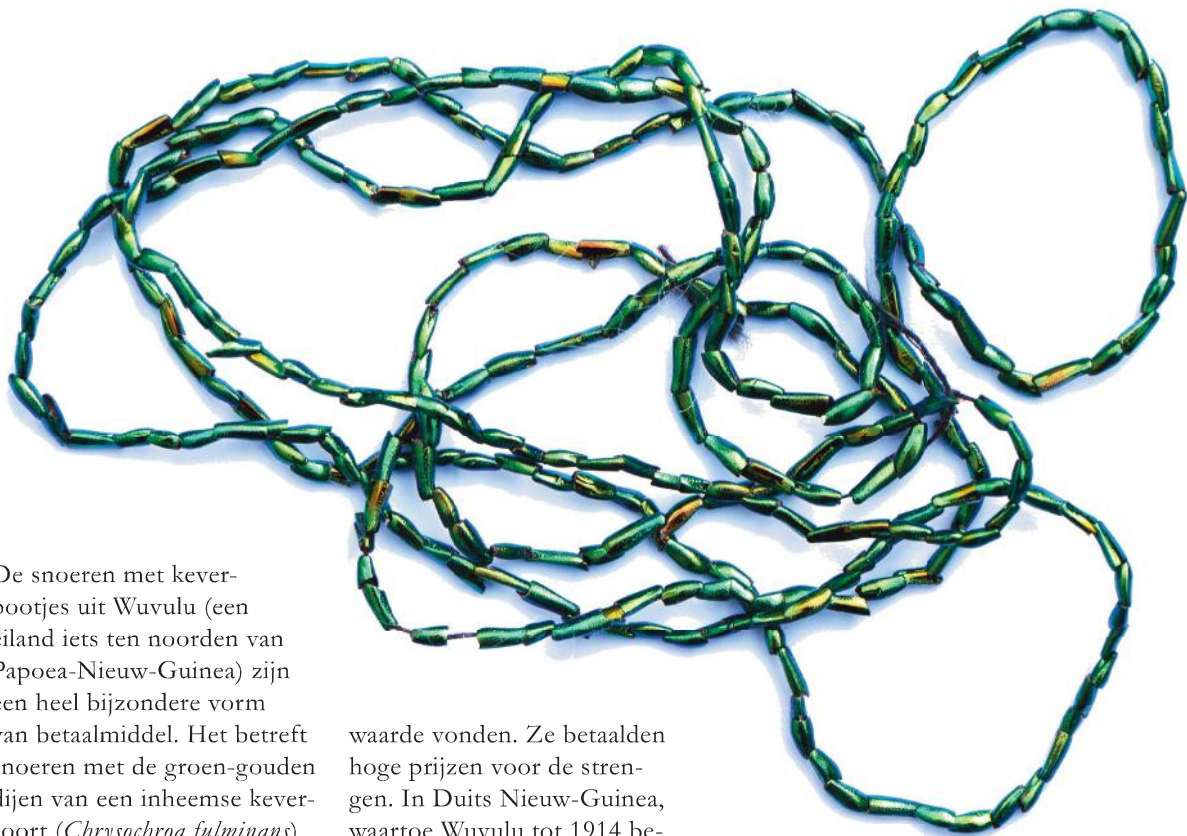
Eigen collectie.

Herkomst: collectie Kimpel.

Münzzentrum Rheinland,

14 september 2016, lot 9615.

(Foto rechts Obsidian Soul Wikipedia)

Loloi uit Nieuw-Brittanië (PNG)

De Tolai in het oosten van Nieuw-Brittanië (Papoea-Nieuw-Guinea) gebruiken als betaalmiddel - zowel op de markt als voor boetes en bruidsgeld – diwarra of tambu, de kleine nassa-schelpjes (*Nassarius camelus*), die aan de kust met netten van de bodem worden gehaald. De schelpjes worden ingeleverd bij de personen op het eiland, die het geld mogen maken. De windingen van de schelp wordt met een steen van het slakkenhuisje afgeslagen, zodat alleen de 10-15 mm grote schelpmond overblijft. Deze wordt afgeslepen tot een dikte van enkele millimeters. De schelpjes worden schoongemaakt, gebleekt en vervolgens op een stijf stuk rotan geregen. De schelpen worden zo geregen dat deze elkaar, eenmaal aan het rotan geregen, niet raken. Door de arbeidsintensieve wijze van het maken van diwarra is er een natuurlijke regulering van de geldomloop en een natuurlijke beperking van de inflatie.

De waarden

Een stukje rotan met twaalf schelpjes erop is gelijk aan de waarde van 10 toea (het officiële geldsysteem binnen Papua-Nieuw-Guinea bestaat uit de kina, verdeeld in 100 toea), waarvoor op de markt groente, noten, kalk voor het betelnootkauwen, etc. kan worden gekocht.

Hoewel het geld door de Duitse koloniale overheerser verboden werd, is het bij de binnenlandse bevolking als geldmiddel blijven bestaan. De diwarra is begin 21e eeuw

nog steeds in gebruik en op de markt kan gewoon met een streng van 10 cm diwarra worden betaald.

Het is een commercieel en ceremonieel betaalmiddel, maar doet ook dienst als oppotmiddel. Van de schelpen-snoeren worden grote rollen gemaakt, de loloi, soms tot 1 meter doorsnee, die in schatkamers binnen de stam bewaard worden. Er zijn bankgebouwen waar men deze rollen tegen betaling kan laten bewaren. Alleen in uiterste nood wordt een dergelijke rol aangewend als betaalmiddel en wordt er een stuk afgehaald. Wat iemand in de schatkamer brengt, blijft

daar meestal tot zijn dood. Alleen bij feesten worden de rollen als prestigeobjecten opgehangen.

Bij de dood van de eigenaar van een loloi worden de rollen in stukken gesneden en verdeeld onder de aanwezige rouwenden. Bij rijke stamleden zijn er – wonder boven wonder – vele rouwenden aanwezig. De rouwenden brengen zelf overigens ook vormen van schelpengeld als gift mee.

Links: *Nassa*-schelpje (*Nassarius camelus*), ca. 9 mm.

Onder: Een loloi, een rol op rotan geregen *nassa*-schelpjes, dat als betaalmiddel werd gebruikt op Nieuw-Brittanië. De hier afgebeelde loloi heeft een diameter van 60 cm en ± 55.000 *nassa*-schelpjes.

Eigen collectie. Herkomst: Tribal Design Amsterdam.

Foto G. & Ph. Poppe

Oshele uit de Democratische Republiek Congo

De oshele is een uit zijn krachten gegroeide vorm van een werpmes. Het is in gebruik bij de Nkutshu, een volk dat woont bij de Kasai-rivier in de Democratische Republiek Congo. Het mes is groot, dun, onhandig en totaal onbruikbaar voor zijn oorspronkelijke functie als werpmes. Het wordt eigenlijk alleen gewaardeerd om zijn ijzer en de vaardigheid die nodig is om een dergelijk stuk te maken. Exemplaren met een lengte van een meter zijn bekend. Een oshele is gemaakt van plaatijzer van 3-4 mm dik. Door de grootte en de dikte is een oshele alleen bruikbaar als betaalmiddel. Gegoid als werpmes wiebelt het door de lucht en krult het op bij het eerste obstakel.

Waarde

Met een oshele kon een groot aantal wapens worden gekocht, maar ook vijf slaven. Twee stuks voldeden als bruidsschat en waren voldoende om een vrouw te huwen.

De meeste woshele (meervoud van oshele) zijn in delen gebroken, waarbij de stukken ijzer als betaalmiddel konden dienen voor kleinere transacties. Alleen zeer welgestelde leden van de stam, zoals het stamhoofd, waren in staat een intact exemplaar te bewaren, wat deze betaalmiddel - mits intact - tot een zeldzaam stuk maakt. Het bezit van een oshele stond voor vermogen en prestige.

De oshele was de hoogste geldvorm bij de Nkutshu. Het geldsysteem bestond verder uit de konga of 'olifantsrib' en de iwenga. De iwenga diende voor de reguliere betalingen, 60 iwenga was gelijk aan één konga en 500 iwenga stond gelijk aan één oshele.

De Nkutshu hebben een betaalmiddel in de vorm van een heel groot werpmes, Oshele genaamd. Eigen collectie, 67 cm.
Herkomst: Sotheby's, Hong Kong, 4 april 2017, lot 3016, oude koloniale collectie, België.

Links: Een gesmeed ijzeren betaalmiddel, iwenga, van de Nkutshu.

Eigen collectie, 77 cm.

Herkomst: collectie Cees de Boer, verzameld in de jaren '60.

Boven: Een olifantsrib of konga, is een koperen betaalmiddel van de Nkutshu.

Eigen collectie 39 cm.

Herkomst: Rarekiel Amsterdam.

Etnografisch geld, alleen ver weg en lang geleden?

Een aantal van de in dit artikel genoemde betaalmiddelen zijn statussymbolen of bedoeld voor bijzondere transacties, zoals het afkopen van tribale oorlogen, misdaden of als bruidsgeld. Het lijkt erop dat dit alleen aan de orde is in gebieden ver weg – in ieder geval buiten Europa – en lang geleden.

In Friesland

Ook in Nederland kenden wij symbolisch geld. Neem het knottekistje uit Friesland. Het was in Friesland in de 17e eeuw een goed gebruik dat wanneer een jongeman wilde huwen, hij een knottedoek of (in de betere kringen) een knottekistje gevuld met enkele gouden munten aan de

jongedame van zijn keuze aanbood. De benaming knottekistje (Fries) komt van het Engelse ‘knot’ of ‘knoop’. Nam het meisje de doek of het kistje aan dan was het antwoord ‘ja’, bij een ‘nee’ gaf ze de doek en de munten terug. Vóór de 17e eeuw ontving de vader van de bruid een gift in de vorm van vee of land. Wetswijzigingen hebben geleid tot het gebruik van een symbolische bruidsschat in de vorm van het knottekistje.

Bijzondere geldvormen, bijzondere gebruiken en gewoonten zijn dus niet alleen van ver weg en van lang geleden. Ook in de westerse wereld kwamen zij voor en in sommige landen zijn de symbolische geldvormen nog steeds in gebruik.

fam.van.dijk.de.groot@ziggo.nl

Met een zilveren knottekistje deed in de 17e eeuw een Friese jongeman een huwelijksaanzoek.

Eigen collectie, 17e eeuw, Friesland, 7,5 x 5 cm, 6 cm hoog.

Herkomst: collectie Koningin Juliana, Sotheby's Amsterdam 17 maart 2011.

Bronnen

- Deeken, R. (1912). *Die Karolinen*. Nach eigene Reisebeobachtungen, ältere Monographien und den neuesten amtlichen Berichten. Berlin: Wilhelm Süsserott
- Dijk, R. van. (2016). *Women, Pigs and shells, Lost Forms of Money, Oceania, Asia and Africa*. Verdwenen-betaalmiddelen@gmail.com
- Dijk, R. van. (2017) *Women, Pigs and shells, Lost Forms of Money, Oceania, America and Europe, Offering Money and Grave gifts*. Verdwenenbetaalmiddelen@gmail.com
- Einzig, P. (1949). *Primitive money in its Ethnological, Historical and Economic aspects*. London: Eyre and Spottiswoode
- Furnes, W.H. (1910). *The island of stone Money, Yap of the Carolines*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company

- Holland, B & Fleetman, D & YVB Archives. (2019). *Yap State, a Visitor's Handbook*. Yap: Yap Visitor's Bureau (YVB)
- Lautz, T. (1992). Federgeld und Muschelketten, Traditionelle Zahlungsmittel aus Melanesien. In: *Das Fenster in der Halle der Kreissparkasse Köln*, vol. 142. Köln: Geldgeschichtliches Museum Kreissparkasse Köln
- Lautz, T. (1999). Steinreich in der Südsee, Traditionelle Zahlungsmittel in Mikronesien. In: *Das Fenster in der Halle der Kreissparkasse Köln*, vol. 142. Köln: Geldgeschichtliches Museum Kreissparkasse Köln
- Müller-Wismar, W. (1917). Yap. In: Thilenius, G. (Hg.): *Ergebnisse der Südsee-Expedition 1908-1910*, Ethnographie, B. Mikronesien, Bd. 2. Hamburg: L. Friederichsen & Co.
- Opitz, C.J. (2000). *An Ethnographic Study of Traditional Money*. Ocala, Florida: First Impressions Printing Inc.